

Archeologie tzv. cikánského tábora v Letech (1942-1943) (Česká republika)

doc. PhDr. Pavel Vařeka, Ph.D.

Protektorát Čechy a Morava byl zahrnut do nacistických plánů na vyhlazení Romů a Sintů v Evropě. Po předchozích pokusech o evidenci a zákazu cestování českých Romů v protektorátu bylo 9. března 1942 vydáno nařízení ohledně preventivní vazby „Cikánů a osob cestujících po cikánském způsobu“. Vrchní velitel protektorátní neuniformované policie nařídil 22. června 1942 evidovat všechny „Cikány, cikánské míšence a osoby s cikánským způsobem života“. Podle této evidence bylo do „cikánských táborů“, které byly zřízeny v Letech pro území Čech (okres Písek) a v Hodoníně (okres Blansko) pro území Moravy v srpnu 1942, posláno celkem 6500 osob. Z těchto táborů pak byli vězni v letech 1942 a 1943 transportováni do tábora Auschwitz II - Beirkenau. Kolem 90 % předválečné české romské komunity holocaust nepřežilo.

Tábor Lety se nacházel 1,9 km jihovýchodně od obce na pastvinách mezi lesem Babina a rybníkem Lipeš. Byl vybudován jako „kárný pracovní tábor“ protektorátním ministerstvem vnitřní záležitostí v létě 1940 a 1. ledna 1942 byl název tábora změněn na „sběrný tábor“/„Anhaltelager Lety“. Dne 10. srpna 1942 byl v Letech zřízen „cikánský tábor“/„Zigeunerlager“. Tzv. cikánským táborem prošlo celkem 1309 vězňů a 327 z nich zde zemřelo. Deportace Romů a provoz tábora byly v rukou protektorátní policie a četnictva. Vězni mužského pohlaví byli přidělováni na těžké práce v okolí tábora při stavbě strategické silnice, při těžbě a drcení žulového kamene v nedalekém lomu nebo při kácení stromů; ženy a dívky byly nuceny pracovat v zemědělství. Po několika měsících věznění byli přeživší romští vězni deportováni do koncentračního a vyhlazovacího tábora Auschwitz II - Birkenau. Tábor Lety byl do srpna 1943 zlikvidován, jeho stavby spáleny a okolí posypáno chlorovým vápnem. Podle orálně historického výzkumu prováděného souběžně s archeologickým průzkumem a kronikou obce Lety byl areál bývalého tábora v květnu 1945 využíván Rudou armádou jako shromaždiště německých válečných zajatců.

Areál bývalého tábora se nestal pietním místem a po válce zde nebyl vybudován žádný památník. Pozemek byl stejně jako před válkou využíván jako pastvina. Na táborovém hřbitově byl přeživšími postaven pouze jednoduchý dřevěný kříž, který se později zřítil. V 70. letech 20. století bylo rozhodnuto postavit na místě bývalého tábora velkokapacitní průmyslový vepřín pro 13 000 prasat. Průmyslový vepřín, který byl počátkem 90. let zprivatizován, byl v provozu až do jara 2018. Bouřlivé diskuse ohledně zahanbující situace v Letech vypukla krátce po sametové revoluci. V důsledku tlaku aktivistů, občanských sdružení, médií a také mezinárodních organizací nechala česká vláda vybudovat na místě nedaleko vepřína, o kterém se věřilo, že tam byl umístěn táborový hřbitov. Památník otevřel v roce 1995 osobně prezident Václav Havel, avšak existence nedalekého vepřína na místě bývalého tábora nadále vyvolávala oprávněné rozhořčení. Na podzim roku 2017 česká vláda nakonec vepřín vykoupila a převedla tento podnik na Muzeum romské kultury, které začalo pracovat na plánu demolice objektu a zřízení Památníku romského a sintskeho holocaustu v areálu bývalého tábora. Památník byl nakonec otevřen v květnu 2024.

Letecký snímek průmyslového vepřína v Letech s rozmístěnými sondami v místě bývalého „cikánského tábora“.

Archeologický výzkum romského tábora

Výzkumy míst holocaustu, mapování nacistických táborů a studium jejich materiality pomocí archeologických metod se stalo dynamicky se rozvíjejícím směrem výzkumu v rámci archeologie modernity. Nicméně doposud nebyly tyto výzkumy zaměřeny na materiální svědectví o holocaustu Romů a Sintů (porajmos). První projekt tohoto druhu byl realizován právě v bývalém romském táboře v Letech v rámci evropského projektu „Accessing Campscapes: Inclusive Strategies for Using European Conflicted Heritage“ v letech 2016-2019 a později pokračoval jako záchranný archeologický výzkum při výstavbě nového Památníku.

Archeologický výzkum se zaměřil na pět cílů: 1) určení přesné polohy tábora, 2) průzkum potenciálních povrchově patrných reliktů v okolí tábora, 3) zjištění charakteru archeologických pozůstatků tábora a možností jejich interpretace pro určení struktury tábora, 4) získání archeologických pramenů, které by mohly přispět k poznání životních podmínek v táboře a 5) určení přesné polohy táborového pohřebiště a jeho uspořádání.

Vyhodnocením historických leteckých snímků a neinvazivním výzkumem a sondáží se podařilo určit přesnou polohu tábora. Geofyzikální průzkum vymezil celý půdorys tábora a dokumentoval několik staveb, které by mohly být ztotožněny s jednotlivými součástmi tábora. Následný archeologický odkryv, který zahrnoval 1 m široké sondy orientované ve směru sever-jih a západ-východ, odhalil reprezentativní vzorek tábora (celkem 457 m²; cca 5 % plochy tábora), který ukázal stratigrafii, reliktů zástavby a celkové uspořádání lokality.

Dosažené výsledky ukázaly, že větší část areálu tábora překryl velkokapacitní vepřín vybudovaný v 70. letech 20. století, avšak pouze východní část byla zcela zničena. V této části byly ve sníženém terénu vybudovány tři haly pro prasata, a původní terén byl odtěžen buldozerem. Na severozápadním nezastavěném pozemku vepřína se zachovalo zhruba 60 % areálu, vykazuje však částečné poškození různého rozsahu. Výkopy prokázaly, že na přilehlou nezastavěnou plochu byla uložena zemina a podloží ze staveniště, a to společně s nevyužitým stavebním materiálem, čímž byly archeologické pozůstatky tábora překryty a dochovaná část lokality tak byla chráněna před dalším poškozením. Asi 20 % plochy tábora se nachází mimo areál vepřína na pozemku obce Lety.

Fotogrametrický plán odpadní jímky odkryté během archeologického výzkumu tábora.

Artefakty získané z archeologického výzkumu tábora v Letech. Keramické a kovové předměty pochází z výplně odpadní jímky. (Foto: Ibra Ibrahimovič).

Dochované relikty staveb v místě bývalého „cikánského tábora“.

Výzkum vymezil všechny čtyři strany centrálního táborového dvora, včetně dvou fází komunikace zpevněné hrubým pískem (starší fáze) a štěrskem (mladší fáze). Na západní, jižní a východní straně byly odkryty dobře zachovalé pozůstatky malých dřevěných baráků pro vězně lemujících dvůr, včetně spálených relikvů dřevěných konstrukcí, cihlových podkladů a odvodňovacích příkopů před a za těmito stavbami. V jihovýchodním rohu dvora byly odhaleny stopy po velkém vězeňském baráku sloupové konstrukce se dvěma stavebními fázemi a dalšími dva baráky ve střední části dvora. Ty byly postaveny v zimě 1942/1943 a opatřeny kamennými základy. V jižní části zkoumané plochy byly dokumentovány archeologické kontexty, které mohou indikovat oplocení tábora.

Geofyzikální průzkum i výkopy odhalily také několik součástí provozních, hospodářských a hygienických zařízení, které se nacházely ve východní části tábora. Byly odkryty kamenné základy odšívovací stanice a stáje pro táborové koně, jakož i stavební pozůstatky budovy umývárny/prádelny včetně litých betonových, cihlových a kamenných základů a částečně dochované podlahy ze struskových cihel. Georadarový průzkum a výkopy odhalily potrubí směřující do táborové odpadní jámy. Výplň tohoto objektu, který byl vysekán do skály a obezděn z kamene, poskytovala ideální podmínky pro uchování nálezů organických materiálů.

Odkryv tábora přinesl velký soubor nálezů, který umožnil nahlédnout do každodenního života v táboře. Ztracené nebo odhozené osobní předměty vězňů, kteří v táboře přišli o život nebo byli deportováni do Osvětimi II-Březinky, kde je čekala smrt v plynových komorách, jsou přímým hmatatelným důkazem obětí romského a sintskeho holocaustu. Archeologické metody tak nejen osvětlily životní podmínky v táboře a jeho materiální stránku, ale také poskytly současným Romům hmatatelné doklady jejich tragického a opomíjenému dědictví.

Celkový plán tábora zachycený archeologickými výzkumy z let 2018 a 2019.

Archeologický výzkum táborového pohřebiště

Archeologický výzkum lokalizoval také táborový hřbitov, odkryl jeho jihozápadní část a v rámci zkoumaného vzorku identifikoval 8 hrobových jam uspořádaných v řadách, z nichž dvě byly prozkoumány. V prvním hrobě byla zjištěna žena, jejíž ostatky byly zdokumentovány a antropologicky analyzovány včetně vzorků DNA „in situ“, exhumace však na přání romské komunity provedena nebyla. Druhá vykopaná hrobová jáma představovala dětský hrob, který neobsahoval žádné zachovalé kosterní pozůstatky, což ukazuje na odlišné podmínky uchování velmi malého (snad novorozeného) dítěte, které bylo pohřbeno v mělké jámě. Při výkopech byli přítomni příbuzní a potomci obětí a Muzeum romské kultury uspořádalo na místě pietní akt. Archeologický výzkum nejenže identifikoval táborové pohřebiště, jehož poloha byla zapomenuta, ale také poskytl romským rodinám poznatky o přesném místě posledního odpočinku jejich předků.

Archeologický výzkum během lokalizace táborového hřbitova v roce 2019.

Plány táborového hřbitova na základě archeologických výzkumů.

Literatura:

Vařeka, P. - Vařeková, Z. 2017: Archaeology of Zigeunerlager: First Results of the 2016-2017 Investigation at the Roma Camp in Lety, *Accessing Campscapes* 2017/2, 20-29.

Vařeka, P. - Vařeková, Z. 2018: Archeologický výzkum tábora v Letech, *Bulletin Muzea romské kultury* 26, 58-83.

Vařeka, P. 2023: Archaeology of Zigeunerlager: Results of the 2018-2019 investigation at the Roma detention camp in Lety, *Heritage, Memory and Conflict* 3, 31-38 (<https://doi.org/10.3897/hmc.3.84017>).

Vařeka, P. a kol. 2023: Svědectví archeologie o tzv. cikánském táboře v Letech. Brno – Plzeň: Muzeum romské kultury – Zápa- dočeská univerzita v Plzni.

Vařeka, P. - Netolický, P. - Vařeková, Z. - Vágner, M. 2023: Archäologische Untersuchungen zum „Zigeunerlager“ von Lety (1942-1943), In: Chvojka, O. - Schmotz, K. (eds.), *Fines Transire* 30, 107-120. Rahden: Marie Leidorf Verlag.